

יצחק אהרן בלום ו'חברת חלוצי עבר-הירדן', 1903-1914¹

צבי אילן

במחצית השנייה של המאה הי"ט ובמחצית הראשונה של המאה הנוכחית, עד סמוך לקום המדינה, עשו ארגונים, מוסדות, אישים ולעתים אף יזמים פרטיים נסיונות לרכוש אדמה לצורך התיישבות בעבר-הירדן.

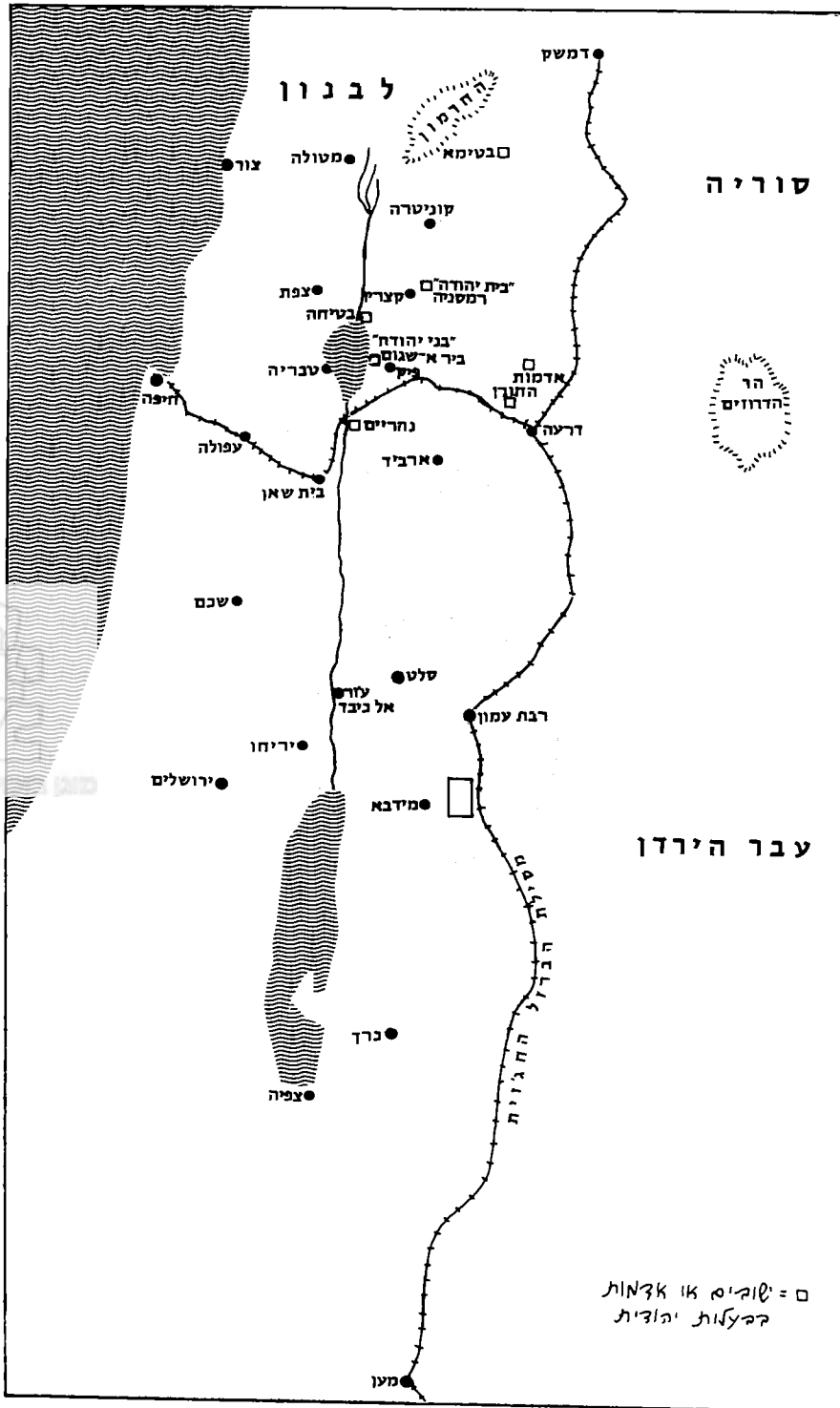
יסוד מרכזי ברצון להתיישב בעבר-הירדן היה מחירן הזול של הקרקעות הפנויות הרבות שהיו שם, לעומת זה של הקרקעות ממערב לירדן. לא היתה שום התלכטות בקשר להליכה לעבר-הירדן; הוא היה, כמעבר-הירדן, חלק מן האימפריה העות'מאנית ונתפס בתודעת הרכים כחלק בלתי-נפרד מהארץ, נחלת האבות המזרחית, תוך הדגשה של חריפות בעיית הביטחון שם, בשל היות הכדורים שוררים על הארץ.

במחשבת ההתיישבות שם היו שלובים רעיונות מדיניים, הן בעת השלטון העות'מאני — להקים אוטונומיה יהודית — והן של רצון — בייחוד בעת שלטון המנדט הצרפתי והבריטי — להבטיח את תחום הארץ למלוא הקפו.

בהיסטוריוגרפיה היישובית ידוע על רכישות קרקע והתיישבות בגולן (הכולטים שבהם היו אלה של 'בית יהודה' — 'בני יהודה' ברמסניה ובביר א-שגום), ב'חורן' (למעשה מדובר בשלושה גושים גדולים נפרדים בדרום-מערב סוריה, מהירמוך ועד רגלי החרמון) ובבקעת בית-צידה (בטיחה). אלא שהיו נסיונות ותכניות לא-מעטים להתיישבות גם בעבר-הירדן התיכון והדרומי, מהם רבי-תעוזה ורחבי-אופק, כגון תכנית 'ארץ הגלעד' של אוליפנט, 1879-1880, וניסיון חוזר לקיימה ב-1891, בידי חובבי-ציון מאנגליה, ותכניות זלמן דוד לבונטין, ד"ר הלל יפה וד"ר יצחק לרי בראשית המאה, בהן היה מעורב גם הרצל.

משנות השלושים ידועה הפרשיה המעניינת של האופציה שהיתה לסוכנות היהודית לחכור את אדמות האמיר עבדאללה בעזר אל-כיכד שבכיכר הירדן המזרחית (כללית, בין גשרי אלנבי ואדם), וכן היתה אחיזה חשובה באדמות נהריים. עם זאת, רוב-רובם של המגעים והתכניות אודות השטחים שמדרום לירמוך לא הבשילו פרי של ממש, מטעמים שונים, שעיקריים בהם היו התנגדות השלטונות — תחילה העות'מאני ואחר-כך, וביתר שאת, הבריטי, והערכה המועטת של הערך המדיני-יישובי וההתארגנות ההולמת של מפעל התיישבות בעבר-הירדן בצד היהודי. ייתכן שאי-נמרצותם של המוסדות היהודיים בקשר להתיישבות בעבר-הירדן היה בה כדי לעודד את האנגלים להמשיך בעמדתם הקישחת, שבה נקטו גם כאשר השלטון המקומי בעבר-הירדן, יחד עם מנהיגים חשובים, אהדו את כניסת היהודים לארצם — כדי להפריחה, כשם שהפריחו את הארץ שממערב לירדן.

¹ קטע מעובד מעבודה לשם קבלת התואר דוקטור על הנסיונות לרכישת אדמה ולהתיישבות יהודית בעבר-הירדן המזרחי, 1871-1947, בהדרכת פרופ' מ' אליאב, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, אייר תשמ"א.

ציור 1: יישובים או אדמות בבעלות יהודית בעבר-הירדן המזרחי

יצחק אהרן בלום ופעילותו

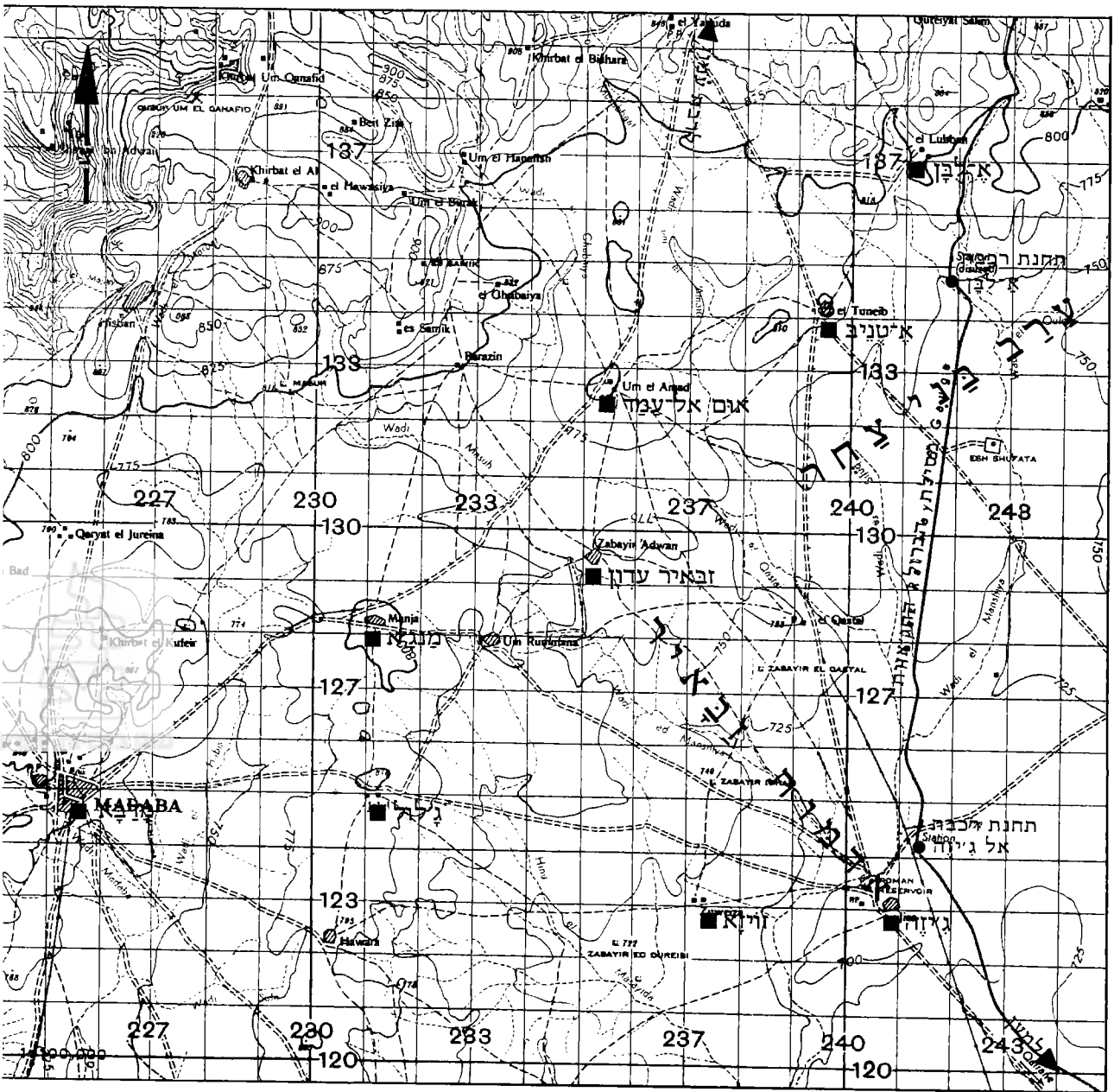

אחת מקניות הקרקע הבודדות בעבר-הירדן הדרומי שהצליחו, עיבודן של קרקעות אלה והקמתה של חברה ציבורית ליישובן, נעשו דווקא בידי אדם פרטי — יצחק אהרן בלום. פעילותו השתלבה עם זו של כמה מראשי פעילי ההתיישבות בציבור היהודי בארץ, אשר נתנו לו את גיבויים.² בלום³ הגיע ארצה עם אמו ואחיו יחזקאל⁴ בערך ב-1876, בהיותו בן תשע שנים. היתה לו חנות לחומרי-בניין בעיר העתיקה בירושלים⁵ והיו לו קשרים עם בדווים משני עברי-הירדן. הוא ידע ערבית, ובמהלך מגעיו עם הבדווים הגיעו אליו הצעות מבני שבטים בעבר-הירדן לקנות מהם את אדמותיהם, מחמת העובדה שהשלטונות התורכיים החלו אט-אט להשתלט על ענייני הרכוש והמיסוי ודרשו מסים מהמחזיקים בקרקעות. לבדווים, שכמעט לא עסקו בחקלאות, היתה זו מעמסה שלא יכלו לעמוד בה, ולמן ראשית המאה הנוכחית וכמשך עשרות שנים הם חזרו והציעו ליהודים את אדמותיהם.

בלום, חובב-ציון מנעוריו, כאב את הרפיון בהתיישבות בתחילת המאה העשרים. יק"א, שקיבלה את הנהלת המושבות מהבארון, איכזבה רבים; לא רק שלא היתה תנופת התיישבות, אלא שרבים ירדו מהארץ. עולים שהגיעו מרוסיה ופועלים ותיקים בארץ לא יכלו להתיישב בגלל חוסר באמצעים מספיקים. בלום חש שהפיתרון לבעיות הללו יכול להיות בעבר-הירדן, ובעוד ד"ר יפה, לוי ולבונטין ביקשו מהרצל ומהתנועה הציונית אישור ותמיכה לתכניות התיישבות שלהם בעבר-הירדן, הרי הוא ניסה ליצור עובדות בכוחות עצמו. הוא חלם על עיבוד שטחים נרחבים בעבר-הירדן בשיטות ובכלים מודרניים, לעומת הכלים הפרימיטיביים שבהם השתמשו ממערב לירדן. בלום רכש כמה שטחים בעבר-הירדן וניהל משא-ומתן על רכישת אדמה נוספת. תחילה עשה הכול באמצעיו הפרטיים, שנידלדלו מאוד בשל-כך, עובדה שגרמה למתח רב במשפחתו ולהתייחסות אליו בירושלים כאל אדם המפזר כספיו במפעל שאין לו סיכוי.⁶

מגעיו הראשונים של בלום היו עם יורשי השיח' סטאם אל-פאיז, שיח' השיחיים של הבדווים מבני-סקר. הם היו תושבי אום אל-עמד שבכרמת-מאב (כ-15 ק"מ מדרום לרבת-עמון וכ-12 ק"מ מצפון-מזרח למידבא), בעלי חובות ניכרים לשלטונות.⁷ המשא-ומתן עם אנשי השבט נערך בשני שלבים: (א) חכירת אדמה חורבת וזכירה שמדרום לאום אל-עמד לעיבוד לתשע שנים כתשלום שנתי של 25 לירות צרפתיות. בלום שילם לבדווים לארבע שנים מראש והתחייב לשלם את כל המסים והחובות שהיו מוטלים על האדמה. הסכם על כך נחתם ב-8 באוקטובר 1903 (חשוון תרס"ד) בבית-המשפט בסאלט. על התעודה חתמו 24 בני אל-פאיז מאום אל-עמד. (ב) לאחר הצלחת השלב הראשון, של חכירה, ניגש בלום לרכישת שטחים מבני אל-פאיז. דובר ברכישת אדמות החורבות

- 2 פרשה זו כלל לא נזכרה עד כה במחקר, ואילמלא היה בארכיון הציוני כרטיס הרומז אליה, ייתכן ולא היינו מאתרים את התעודות אודותיה המצויות בידיים פרטיות, כמפורט בהערות הבאות.
- 3 הפרטים הביוגראפיים המובאים כאן הם על-סמך דברי בניו, מרגלית בלום-גרינבוים ופיכל בלום, וכן ד' תדהר, אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובניו, כ, תל-אביב 1947, עמ' 1046.
- 4 לימים עסקן וסוחר ידוע בירושלים.
- 5 לפי תדהר, שם — צורך זהב.
- 6 ברשות מרגלית בלום-גרינבוים יש כמה עשרות תעודות בערבית ובתורכית אודות הפרשה. תודתי נתונה לה על שהואילה להעמיד לרשותי תעודות אלה, שלא נחקרו עד כה. הן תורגמו בידי רחמים בטיש.
- 7 בשנות השלושים היה מיתקאל פחה אל-פאיז, קרובו של סטאם, שיח' בני-סקר, ידיד היהודים, אשר ניהל עמם משא-ומתן למכירת אדמות, חלקן אדמות הנידונות כאן. אליהו אילת בילה במאהלו באום אל-עמד כמשך חודשיים. ראה א' אילת, שיבת ציון וערב, תל-אביב 1974, עמ' 125-137.

ציור 3: אזור גועזא, זבאיר ואיטניב שממערב למסילת הברזל החגי'אית, מזרחה למידבא

בית-גיזזה וזבאיר, ממערב למסילת-הברזל החגיזית. לצורך זה צירף אליו בלום (כנראה כמומחים ולא כשותפים ממש) את אהרן אייזנברג ודוד ילין, אשר כונה בכמה תעודות 'דאוד אפנדי'.⁸ לפי עשר תעודות מעזבון בלום, נעשו ביולי-ספטמבר 1904 פעולות במידבא, סאלט ודמשק עד אשר אושרה בכל דרגי המשפט והשלטון קניית שלושים אלף דונאם והובטחה העברתה לבלום, אייזנברג וילין. על הרוכשים (למעשה — בלום) היה להשליש חמישים אלף גרוש חובות ממשלתיים שרכצו על האדמה, וכן 700 לירות צרפתיות למוכרים עבור אדמתם והרשות לעבדה ולכנות עליה. בין התעודות יש אחת המעידה על העברת 12 אלף דונאם בחמריני, זכירה ואל-מוזא (כעשרה ק"מ ממזרח למידבא, מדרום-מזרח לאום אל-עמד, לכיוון אל-גיזה) לבלום, אייזנברג וילין.⁹ לאחר הרכישה המוצלחת פנה בלום אל לבונטין, בבקשה שבנק אפ"ק יטול על עצמו את המימון וירכוש אדמות נוספות שהציעו בדווים בסמוך לאדמות בני-סקר. לבונטין התרשם בחיוב מהצעת בלום ושיגר את המשלחת הנוכרת, בהשתתפות בלום, אייזנברג (שפעל בעניין יחד עמו), ד"ר לוי, העסקן מ"ל כץ ושכתי חזקיה (יוצא בולגריה שפעל הרבה בעבר-הירדן) אשר היה נציגו של בלום בשטח ודאג גם להסדרת ענייני השונים בדמשק. המשלחת סיירה בסוף שנת 1904 בשטחים שרכש בלום והמליצה לרכוש קרקעות נוספות בהקדם. לבונטין חזר ופנה למוסדות הציוניים וקרא להם לגשת לביצוע המפעל הגדול להתיישבות בעבר-הירדן, בעוד שבעצמו החל לטפל בביצוע תכנית-יריחו וים-המלח. לאחר שזו לא יצאה לפועל והוא ננזף על שעירב בה את הבנק, לא הסכים שהבנק (או חברת הקרקעות 'גאולה') ירכשו את השטחים בעבר-הירדן, וטען שהקרן-הקיימת לישראל צריכה לקחת על עצמה את המשימה. אחד הגורמים לסירובו היתה העובדה שלבדווים שם לא היו תעודות קניין רשמיות ועד שיוצאו קושאנים מהממשלה תעבורנה שנים.¹⁰ עם-זאת הסכים שהבנק ישמש כזרוע הכספית של החברה, שנוסדה לצורך רכישת האדמות מידי בלום והקמת יישוב יהודי עליהן, והיה חבר הוועד של החברה.

חברת 'חלוצי עבר-הירדן'

בלום הוא שיזם את הקמתה של חברה ציבורית זו, שראשיה היו עסקני הציבור הירושלמי — יחיאל מיכל פינס,¹¹ ד"ר יצחק לוי,¹² אברהם ישפה,¹³ ואברהם סולומיאק.¹⁴ אישים אלה כונו בתקנון החברה 'ראשי השלישים'. בהסכמים עם בלום נקבע שהם ישלישו בבנק אפ"ק חמישים אלף פרנק, מהם ארבעים אלף לרכישת שלושים אלף הדונאם של אדמות גועזא וזבאיר, והשאר — לקופת

- 8 בשלב מסוים הוציא אייזנברג בבית-הדין השרעי ביפו יפוי-כוח לרכישת אדמות, בניינים ונכסים בשמו לשלמה ילין, משפטן ועורך-דין של יק"א שהתמחה במשפטי קרקעות (בנו של יהושע ילין, מוותיקי היישוב ואחיו של דוד ילין).
- 9 זכירה מכונה בתעודות בעיקר זבאיר. בית גיזה קרויה בתעודות על פי רוב גועזא, אך גם אל גיזה או גיזזה. כיום מצויים באותו האזור מספר יישובים הנושאים את השם זבאיר ובסמוך מצויים היישובים גיזה וזיזה (ראה מפה). ראה מכתבו של לבונטין לאוסישקין מאדר (!) 1906, ו"ד לבונטין, לארץ אבותינו, תל-אביב תרפ"ה, עמ' 125.
- 11 מן הסתם שמע טובות על בלום ואדמתיו מחתנו דוד ילין, שהיה שותף לבלום ברכישה. עם זאת רצה פינס לקבל חוות-דעת של אדם נוסף ופנה לאליהו סברדלוב מגדרה שסע למידבא לראות את האדמות. ראה מכתבו של סברדלוב לפינס מיום ח' באייר תרס"ו אצ"מ, A109/35
- 12 השתתף במשלחת לעבר-הירדן והתרשם מטיב הקרקע.
- 13 מביאליסטוק שבפולין, חניך ישיבת וולוז'ין, משכיל, ביקר בארץ ב-1902 וסייר בעבר-הירדן במטרה לרכוש מאדמתה. עלה ארצה ב-1905. ראה: ד' תדהר (לעיל, הערה 3), א, עמ' 330.
- 14 בילוי"י ברוסיה. מנהל הדואר הרוסי בירושלים ואחד מעסקני ונציגי היהודים מרוסיה בארץ.

حضرت محمد الشريف الأتور وكفر قلم الخفيف الأدهر المنفرد بحكمة القدر الشريف
 الشريف الرجل المشهور ذو الفضل المشهور عبد ربه بلبه الموسى العنبري رها
 الشريف وبه الشريف بذاته من عظمه غير بفضله برب السكنا والامور
 وضع اليد فف بغير الاصم محمد فف كسب كملها رها القدر الشريف الشريف
 نقره لفظاته السعفة فأنه لغيره

ציור 4: קטע מתוך יפוי-כוח ליהושע ילין לפעול בעבר-הירדן בשמו של בלום

החברה. סכום זה יושג מהכספים שיכניסו רוכשי חלקות הקרקע, המתיישבים בכוח. לאחר-מכן ייצאו מודדים למדוד את הנחלה ולסמנה, ואז יילך בלום לדמשק להוציא את שטרי-המקנה על-שם ה'שלישים' ורישיון לבנייה. האדמה הוצעה לציבור במחיר הנמוך של 2.5 פרנק לדונאם, ביחידות של 500 דונאם לפחות, ומבלי שאדם אחד יוכל לרכוש יותר משתי חלקות — אלף דונאם. מטרת התקנה הזו היתה למנוע הצטברות קרקע רבה בידיו של אדם אחד, מבלי לעבדה ככוחותיו ובעזרת בני-משפחתו וקרוביו. בהסכם שבין ה'שלישים' לבלום ובהודעה לציבור נקבע כדיוקנות גודל השטחים שיושארו בידי בלום או יירכשו על-ידי ה'שלישים' וסוכניהם, כדי למנוע מהם עשיית עסקים בקרקע והשתררות על שאר החברים. בתוך השטח הוקצו אלף דונאם ל'מושב העיר', דהיינו לבנייני-מגורים, וסביבו מגרש שלא יחולק, אלא יהיה קניין העיר כולה ויכלול בנייני-ציבור וגבעות לנטיעת חורשות. בשטח אחר הוקצה 'מקום מושב' נוסף ובמרכזו שטח לצורכי-ציבור ושטחים בני דונאם אחד לבעלי 'זכות אזרח' במושבה (דהיינו כאלה שלא יהיו בעלי-נחלות, אולי פקדי-ציבור ובעלי-מקצוע), ותמורת הקרקע אשר תימכר להם תיכנס לקופת החברה. בח' בתמוז תרס"ו התנה בלום עם ה'שלישים', שאם עד גמר עשיית הקושאנים לא יתמלא מספר הקונים חלקות של 500 דונאם, ולא ייאספו ארבעים אלף פרנק — מחיר כל האדמה — הזכות בידו לעכב את עשיית הקושאנים או להשאיר לעצמו את מותר השטח.¹⁵ לאחר חתימת ההסכמים הורה ועד החברה לבנק

15 בנוסף לתקנון החברה נותרו בארכיון פינס (אצ"מ, A109/35) כמה וכמה תעודות בכתב-ידו של פינס וכן של אחרים בענייני החברה, ומכתביהם של אנשים שהתעניינו או רכשו מאדמות החברה, והם הבסיס לדין שלהלן.

אפ"ק לתת לבלום, באמצעות בנק בדמשק, ארבעה-עשר אלף פרנק תמורת קושאנים על אדמות גועזא וזכאיר, כתובים על שם ילין, אייזנברג ובלום, ורישיון להקמת כל המכנים הדרושים ליישוב עליהן.

במקביל לכך הופץ מידע בארץ ובחוץ-לארץ על 'עסק מידבא', כפי שנקראה התכנית, כדי למשוך קונים. החברה נהגה כחשאיות רבה, ודוגמה לכך הם דבריו של לבונטין ליהושע אייזנשטט-ברזלי, חוזר והדגש, כי 'אין לפרסם את הדבר בדפוס'.¹⁶ עם זאת רבו הפניות. אחד מצנורות המידע ברוסיה אודות החברה היה אוסישקין, אשר קיבל דיווח שוטף מאייזנשטט, עובד בנק אפ"ק שהיה קשור בחברה. אוסישקין התייחס בחיוב רב לפעולות החברה.¹⁷ ועודד את ראשיה: 'אם תקנו את אדמת עבר הירדן אין ספק שבזמן קצר תמכרוה כי רבים חפצים לקנות אדמה בזול. גם רבים יהיו הצעירים שיתיישבו עליה, כי השאיפה לארץ ישראל בין הצעירים מתגברת מיום ליום'.¹⁸ הוא ביקש להודיעו מה הם תנאי ההתיישבות בעבר-הירדן (וב'נגב-היהודה') ומהי עמדת הממשלה כלפיה, כדי למסור על כך ל'צעירים האידיאליסטים' לקראת עלייתם. כעבור זמן כתב 'את אדמת מידבא – נחוץ לקנות ובטוח הנני שיתרבו הקונים על קרקע זול כזו. הרבה צעירים יתיישבו עליה בתור חלוצים... אשנה את דברי – את האדמה נחוץ לקנות'.¹⁹ מרי פעם דיווח אוסישקין על אגודות ברוסיה שהיו מעוניינות להתיישב במידבא. חברה אחת של 500 משפחות נוסדה בקרמנצ'וג ורצתה להתיישב במידבא ולהשקיע במושבתה שם חצי מיליון רובל. אוסישקין הציע להתקשר עמם.²⁰ קבוצה אחרת של אנשי-צבא שהיו בשבי ביפאן ורצו להתיישב בארץ, ואוסישקין יעץ להם להתקשר לישפה, אחד מ'שלישי' החברה, אודות אדמת מידבא. אוסישקין מסר במכתבו הנ"ל מיום כ"ד באדר תרס"ו, כי לאחר הפסח עומדים לכוא צירים של עשרים וחמש משפחות מקאווקאז, וגם להם אתן עצה להתיישב בעבר הירדן.²¹ את הקבוצה אירגן יוסף טרומפלדור, שהודיע לחבריו ב-11 באפריל 1906, כי במידבא נמכרת אדמה במחיר זול מאוד וכי כתב לארץ-ישראל בבקשה לקבל פרטים על הקרקע. בינתיים הציע שאגודתם תחכור אדמה ברוסיה, כדי להכשיר עצמם לחקלאות.²² מסיבות שונות החליט טרומפלדור לדחות אז את צאתו לארץ, והתעניינותו לא הבשילה לכדי תכנית.²³

16 במכתבו אליו מיום י"ג באייר תרס"ו (7 במאי 1906), אצ"מ, A25/52. ההדגשה במקור.

17 ב-1904 כתב אוסישקין כ'הפרוגרמה שלנו' שעבר-הירדן הוא אחד המקורות הראשונים כמעלה לרכישת קרקע זולה להתיישבות. ראה: ספר אוסישקין, ירושלים תרצ"ה, עמ' 107-108.

18 מכתבו של אוסישקין לאייזנשטט מיום ח' בניסן תרס"ו, אצ"מ, A25/52.

19 מכתבו של אוסישקין לאייזנשטט מיום כ"ג בניסן תרס"ו, אצ"מ, A25/52. ההדגשה במקור.

20 מכתבו של אוסישקין לאייזנשטט מיום כ"ד אדר תרס"ו, שם, שם. ממכתב זה עולה שהיתה הצעה ליישב במידבא יתומים יהודים מרוסיה, הצעה שאוסישקין התנגד לה. ייתכן שדובר ביתומי קישינב, בוגרי 'קרית ספר', מפעלו של ע' בלקינד, שבאותה תקופה היו כמעבר משפיה לבן-שמן, אף שהדבר לא נזכר בכתבים הקשורים בכך. ראה: ד' כרם, ראשית כפרי הילדים והנוער בארץ-ישראל, 'קרית ספר', עבודת מ.א. באוניברסיטת ת"א, 1974: כ"צ קרן, ישראל בלקינד, חייו ומאבקיו, ירושלים 1978.

21 וראה גם: ש' שורץ, אוסישקין באיגרותיו, ירושלים תש"י, עמ' קמב.

22 ראה: מחיי יוסף טרומפלדור, תל-אביב, תשי"ג, עמ' 29-30; פ' בן עמרם, י' טרומפלדור, תל-אביב 1967, עמ' 28; ש' לסקוב, טרומפלדור, חיפה 1972, עמ' 29.

23 גם קבוצת פועלים בארץ, אנשי העלייה השנייה, ביקשה לאחר סוכות תרס"ה להתיישב בשטחי עבר-הירדן. ראה: נ' שיפריס, 'מזכרונותיו של פועל חרושת', ברכה חכם (עורכת), ספר העלייה השנייה, תל-אביב תש"ז, עמ' 193.

לבור הארונים הנכבדים ראשי השלישים הרהחש לו מיכל פינס מר הארון לעווי מטהל האנגלי באנג וכו' אברהם ^{לפי} ומו אברהם סאלימיאק שליטא .

הוצילו נא ארונים נכבדים, וקבלו עליכם משרת שלישיב אשר מצילים עליכם החמ חבורת, הלוצי עבר הירדן מצד אחר, ואנכי החמ יצחק בלום מצד השני בעסק האחזה שבעכו הירדן מזרחה, הנקראת בשם חורבת ג'ועזא וחורבת, זאבאיר" עם כל בניני, וחרבותי, בוריתי, ומחצבי, וכל שאר הנמצא בה במהובר ותלושי אשר טלאו אנחנו בני הצד הראשון, את ידי מר יצחק ברום לקנותה לנו ולהעלותה בערכאות על שמות האנשים מנתיני תוגרמה אשר נכרה על רגליהם, נפ התנאים המבוארים הלאה .

א אנחנו בני הצד הראשון משלישים בהבאנק האנגלא פלשותינות חמשים אלף פר לפקודתכם אתם הארונים השלישים, עוד בטרם יגעו מר בלום למלא משלחתו, והננו מקנים לכם את הכסף הזה קנין גוש, מעתה ומעכשיו באופן אשר אם תהיו בטוחים אתם, כי ימלאו כל הנאים המפורשים למטה ברבר הקני, תוכלו לשלוט בהכסף הזה כשלכם, מפלי שנוכל למנוע על ירכם מאומה, יזר משפט הקני, ארבעים אלף פר למקנת הקרקע, והעשות אלפים פר לקופת הצבור כפי המבואר בתקנותינו שאינו מגישים לפניכם בזה .

ב' אחרי השלשה ישולחו תרים ומורדים אשר נבחר אנחנו בהסכמתכם ומרדו את הנחלה לאבולותיה ותרו אותה, והיה אם תהי מרתה לא פחות משלושים זלף רונם וטיבה ותכונתה, וכל שאר תנאיה היחוסים כעניינם אתם, אז תמנו שלשה אחר או שנים מצדכם, אשר ילוה אל מר יצחק בלום בלכתו רמשיקה להוציא שטרי המכר בערכאות על שמות הנכחרים הלל, ומסו גם בירי שלוחכם זה סכום של ארבעים אלף פר אשר ימסוד אותם למוכר הנחלה בשעת המצדקה כנהוג .

ציור 5: קטע מטיוטת החוזה בין י"א בלום ובין 'ראשי השלישים' של חברת 'הלוצי עבר הירדן'

רוכשי אדמת מידבא

יוזמי מפעל מידבא רצו לייסד בה התיישבות בקנה-מידה גדול, ²⁴ ואמנם יש עדויות על מתעניינים רבים ורוכשים של עשרות חלקות מחוף-לארץ ומהארץ. היות שתושבי הארץ לא נזקקו למשלוח מכתבים כדי להסדיר את חברותם, אלא רק לגשת לבנק אפ"ק, ביפו או בירושלים, יש לשער שמספר הרוכשים היה גדול משלוש העשרות אודותם ידוע בבטחה כי רכשו אדמה. ²⁵ דבר זה מעיד על כוח המשיכה הגדול שהיה לאדמות הזולות הללו, שכאו לענות על צורך אמיתי של המתיישבים-בכוח, לעומת האדמות היקרות ממערב לירדן. שמותיהם של לבונטין, פינס, אייזנשטט ואחרים שהיו מעורבים בחברה היקנו לה אמינות גבוהה.

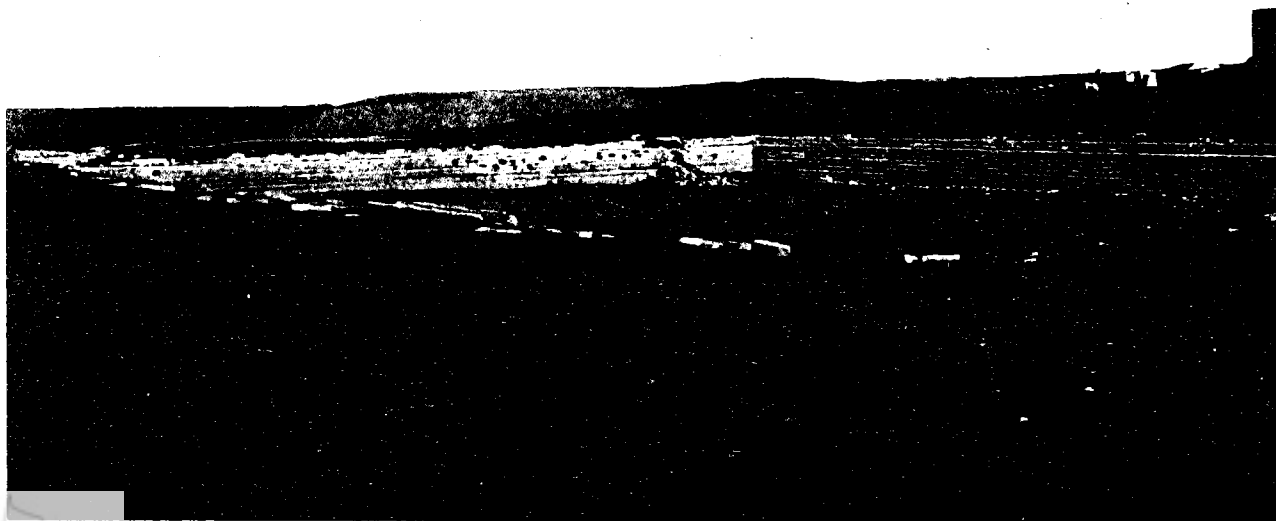
24 כדעת אייזנברג וחנקין במכתבם לאייזנשטט מיום ד' ניסן תרס"ו, אצ"מ, A25/52.
25 לפי תדהר (לעיל, הערה 3), ב, עמ' 1046, הצטרפו ל'הלוצי עבר הירדן' 300 חברים. זהו מספר גדול שאין אפשרות לאמתו. לפי הנאמר ב'הצפירה' ראו בקניה הצפויה 'ישועות ונפלאות' והצטרפו אליה 'מכל תפוצות ישראל'. ראה: 'תולדות קניה אחת בארץ ישראל', הצפירה, 37, גליון קלו (ד' בתמוז תרע"א).

להלן רשימת רוכשי החלקות העיקריים:

10-1. עשרה אנשים משפולה שבפלך קיבו התעניינו ממארכ 1905 באדמה, לאחר ששמעו על רכישה מהרב אליהו קליאצקי מירושלים. כ-12 במארכ 1905 שלח דוד רב קלצין,²⁶ בשם עשרה אנשים, דמי-קדימה, וכעבור חמישה שבועות שלחו 4,000 רובל לקניית 5,000 דונאם וביקשו שחלקותיהם יהיו סמוכות בגוש אחד. החברים רכשו בין חצי חלקה (250 דונאם) לחלקה וחצי (750 דונאם).²⁷ 11. יהודה סלונמסקי מצ'רניגוב, אוקראינה.²⁸ 12. שלמה מיטלמן מירושלים רכש 500 דונאם, ובמודעותיו על 'הוטעל ירדן' שפתח בירושלים נכתב שהוא 'מתנחל בעבר הירדן'.²⁹ 13. נחום מיטלמן מקאנוטופ שבפלך צ'רניגוב, גיסו של ש' מיטלמן הנ"ל, שלח כסף עבור 250 דונאם והודיע שיוסיף עוד.³⁰ לאחר-מכן כתב שבעניין 'נחלת מידבא נתרבה [כך!] הבהלה בסביבותינו'. הוא הוסיף כסף ושלח את בנו, משה, לעבד את האדמה כחלוץ.³¹ 14. בן ציון מיאנדרוס מקאנוטופ שלח 290 רובל לרכישת 300 דונאם וצירף את עדות ב' מיטלמן הנ"ל על יושרו (מחשש פן יידחה).³² 15-16. מנחם-מנדל גוטמן שלח כסף לקניית 500 דונאם עבורו ודמי-קדימה לחלקה עבור אחיו.³³ 17. משה אליהו רוזנבלום, דיין ומורה-צדקה באודסה ('לפנים אב בית-דין-קודש בעלחיתוב') ביקש בבחילות, שלא להפסיד, לרכוש אלף דונאם, ושאל למי יש לשלוח במהירות את הכסף.³⁴ 18. צבי גרינברג מטיריוב ביקש מאייזנשטט פרטים על אדמת בלום, אשר ממנה הציע לו לקנות האיכר ברוזה ממוצא, בהיותו בארץ שבכט תרס"ו. הוא עמד בראש אגודה שרצתה לרכוש אדמה בעבר-הירדן, ולפי תשובת אייזנשטט יסעו שני אנשים מהאגודה לקנותה.³⁵ 19. א"ו גולדבלט מלודז' ביקש לרכוש אלן דונאם.³⁶ 20. הסופר חובב-ציון שמואל הרשברג מלודז'³⁷ ביקש מפינס בט' באלול תרס"ו לדעת, בשם אחדים מתושבי לודז' על דבר אדמת מידבא, בציינו כי 'האנשים המה נכבדים וחובבי-ציון הרוצים להשתתף במקנת חלקים אחדים'.³⁸ 21. פנחס קופילוב מפולטבה שבאוקראינה שאל בה' במרחשוון תרס"ז את פינס אם עדיין יכול הוא לרכוש 500 דונאם, ולאן לשלוח כסף. והוא מוסיף: 'תקותי תאמצני כי כ' לא יתמהמה מהשיב לי למען לא אאחר את המועד'.³⁹ 22-25. ש' פרוגליאקוף מיפו רכש אלף דונאם עבור ארבעה אנשים — גיסו יוסף

- 26 דוד רב קלצין, סוחר תבואות גדול, משכיל, חובב ציון, סייר כ-1902 בעבר הירדן יחד עם אביו הרב אליהו קלצין (קלצקי) משפולה לשם רכישת אדמה. נתלו אליהם משה בצלאל טודרוסביץ (אביו של דוד תדהר) ואברהם ישפה, שניהם מראשי 'חלוצי עבר הירדן'. הרב קלצקי השתקע יותר מאוחר בירושלים. ראה: תדהר (לעיל, הערה 3), כ, עמ' 650, 671. דוד כהן, שפולה, חיפה 1965, עמ' 211.
- 27 מבין הרוכשים מוזכרים חשעה שמות: י"ש באנגארד, מ"ד קומרוב, ח"ז גומאצקי, ד"ד קליאטשין, נ' שווארצברייט, ש' בארג, ח"י בארג, ל' ראזינטהל, ד' קאנייבסקי. שם החבר העשירי הועבר בנפרד. אצ"מ, A109/35, A24/89/1 ועוד כמה מכתבים בענייני כספים של חברי קבוצה זו.
- 28 אצ"מ, A109/35
- 29 חבצלת, שנה 37, גליון 22 (כ"ט באדר תרס"ז), עמ' 168 ובגליונות הבאים. כן ראה זכרונות בניו מנחם, בתיא ושפרה, י' שרת וב' תמיר (עורכים), אנשי העליה השניה, ב, תל-אביב 1974-1970, עמ' 261, 337, ו, עמ' 190.
- 30 ראה מכתבו אל פינס מיום כ"ט בסיוון תרס"ו, אצ"מ, A109/35
- 31 ראה מכתבו אל פינס מיום כ"ב באלול תרס"ו, ומיום י"ג במרחשוון תרס"ו, שם, שם.
- 32 ראה מכתבו אל פינס מיום 18.9.1906, אצ"מ, A109/35
- 33 ראה מכתבו אל פינס מיום ט' אב תרס"ו, שם, שם.
- 34 ראה מכתבו אל פינס מיום ח' באלול תרס"ו, שם, שם.
- 35 מכתבו אל אייזנשטט מיום כ"ח אייר תרס"ו, שם, A25/52
- 36 ראה מכתב מסניף בנק אפ"ק יפו לסניף אפ"ק בירושלים מיום 12 בספטמבר 1906, שם, A109/35
- 37 בעל הספרים 'בארץ המזרח' ומשפט הישוב החדש בארץ ישראל.
- 38 אצ"מ, A109/35

שם, שם 39

ציור 6 : ברכת-מים קדומה ליד ג'יזה (גיזה הרומית)
ציור 7 : מסילת הברזל החג'אזית ליד ג'יזה, סוף המאה הי"ט

מוסד ביוכימיה יפואים

פלקוביץ, שומילוביץ, שקליאר וראדזאנסקי.⁴⁰ 26. חנוך ליפסקי מלודז' קנה 500 דונאם.⁴¹ 27. תושב קיוב (שמו לא ניתן לפיענוח) שלח לאוסישקין 370 רובל (שיעבירם לאייזנשטט) לרכישת 500 דונאם, וביקש: 'ובל יחמיץ אדוני במשלוח הכסף לתעודתו — כי אחרי עומדים משפחות אחדות אמידים אשר יעשו כמוני'.⁴² 28. יהודה הלבר קנה למעלה מ-2,500 דונאם ושילם 6,000 פרנק תמורתן.⁴³ הרוכשים והמתעניינים שנימנו כללו גם שתי קבוצות שמספר חבריהן בלתי ידוע, וכך נראה כי בסך-הכל שילמו הנרשמים סכומים עבור שטח-קרקע גדולים.

בהתאם לתכניות החברה, יצא בלום לדמשק לטפל בהשגת הקושאנים לקרקעות. אלא שהשתהותו שם התארכה, כי השלטונות סירבו להוציא את שטרי הבעלות הרשמיים. מצב זה גרם לפיקפוקים אצל ראשי החברה: לבונטין (שבעצמו היה חבר ועד החברה) הורה לסניפי בנק אפ"ק, כי כספי הקונים חלקות במידכא יירשמו על-שם אייזנשטט, פינס ולבונטין, והדגיש ש'אין להוציא שטרי קבלות ולא לעשות כל דבר גדול או קטן בלי ידיעתי מפני שירא אנכי פן לא יעלה הדבר הזה בידינו'.⁴⁴ במענה הזכיר אייזנשטט כי סירב בזמנו להיבחר לוועד החברה, בשל התנגדותו לכך שבנק אפ"ק, שבו עבד, יעסוק בכך באופן רשמי, ולכן השתתף בפעולות החברה באופן בלתי-רשמי. לדעתו אסור לבנק להיות מעורב בדבר, פן 'תהיינה עליו הרבה טענות ותביעות מצד הקונים, יען רחוק המקום מפה'.⁴⁵ אזהרתו כנראה פעלה את פעולתה, מאחר וכעבור שבוע וחצי הודיע לבונטין לפינס ולאייזנשטט, כי מחוסר-זמן עליו לפרוש מוועד החברה, אף שהוא 'מאמין אמונה שלמה... שתוציאו מתחתיכם רק דבר מתוקן'.⁴⁶ לאוסישקין כתב שהבנק לא לקח על עצמו את הקניה בעבר-הירדן, כדי שהאחריות לא תהיה עליו, אלא רק הילוה כסף כדי לעזור לאנשים פרטיים שנטלו על עצמם את העניין.⁴⁷ עם-זאת, למרות שצימצם את מעורבות הבנק ואת חלקו שלו בפעולת החברה, המשיך לבונטין להאמין בעתיד האדמות והציע ליישב עליהן פועלים חסרי-קרקע.⁴⁸ נימת פיקפוק, אף כי תוך עידוד ותקווה, עולה ממכתבו של אליהו ספיר, מנהל בנק אפ"ק ביפו, לאייזנשטט. לדעתו נכון היה לקנות אדמה בעבר-הירדן בגלל זולותה, 'אף כי תנאי הישוב אינם כל-כך טובים שם מפני חוסר מים וריחוק מקום', ויש להיזהר 'באופן הקניה... שלא יהיה שם מין חוראן חדש [הכוונה לתנאים בחוזה של קניית אדמת החורן, שהגבילו את ההתיישבות שם]. זאת מפני הדעה שבעבר-הירדן אפשר לקנות בלי קושאנים ובלי ציון גבולים'. מאידך-גיסא הביע תקווה שדווקא בני-הארץ יתיישבו שם, 'והיה זה אולי לאבן פנה ויסוד לישוב חזק של ילידי הארץ'.⁴⁹

- 40 מכתבים שונים, שם, שם.
- 41 ראה מכתב בנק אפ"ק לוועד לקניית אדמה בעבר-הירדן מיום י"ג בכסלו תרס"ז, שם, שם.
- 42 המכתב מיום 31 בינואר 1907, שם, A24/45 II
- 43 ראה מכתבו אל פינס מיום כ"ו אדר תרס"ו, שם A109/35
- 44 המכתב לאייזנשטט מיום י"ג באייר תרס"ו, שם, A25/52
- 45 המכתב מיום י"ג באייר תרס"ו, שם, A25/28, עמ' 17.
- 46 מכתבו מיום כ"ב באייר תרס"ו, שם, A109/35
- 47 מכתבו מיום י"ג בתמוז תרס"ו, שם, A24/89/1
- 48 ראה מכתבו אל אוסישקין, שם, שם.
- 49 המכתב מיום 11 במאי 1906, שם, A25/52

כשלון היוזמה

כינתיים המשיך בלום כמאמציו בדמשק בעזרתו של שבתי חזקיה,⁵⁰ והחל לעבד חלק מהשטחים שרכש בעזרת פלאחים מקומיים וכנראה גם בעזרת יהודים מהארץ. לאחר שהות ארוכה בדמשק ופיזור סכומים רבים שם, ללא הועיל, פרסמה חברת 'חלוצי עבר הירדן' הודעה לחבריה, לפיה חזר בלום וכפיו בשורה כי עניין הקושאנים עומד להיגמר, ועתה רק חוסר כסף מעכב. ההוצאות היו גדולות מהמשוער וכנוסף לתשלום עבור הנחלה – 24 אלף פרנק – נאלצו לתת תשלומים נלווים, בקשישים ודמי־טירחה, בגובה של פי שניים ממחיר האדמה, וכך הגיעו ההוצאות לכדי 70,600 פרנק. לחברה נכנסו רק 22,500 פרנק, כך שנוצר חוב של 47,100 פרנק. בהודעה, בכתב־ידו של פינס, נאמר שעתה תלוי הדבר בחברים – אם יוסיפו כסף, אפשר יהיה לגמור את הדבר; אם לא, יחזירו להם את הכסף והעניין יבוטל.⁵¹

אלא שהרוכשים הממתינים לא מיהרו להשקיע כסף נוסף; ההיפך – משעברו עוד חודשים אחדים וההתיישבות במידבא ובסאלט לא התאפשרה בגלל סירוב השלטונות להוציא קושאנים על החלקות שנרכשו, החלו רוכשי הקרקע לדרוש את כספם בחזרה. את מכתביהם בעניין זה שלחו במשך כל שנת תרס"ז.⁵² כך קרוגליאקוף בשם האנשים שקנה עבורם; ב"צ מיאנדרוס מרוסיה; יהודה הלבר ביקש, לאחר שהחזרת הכסף השתהתה, כגמילות־חסד (!) 500 פרנק מתוך 6,000 פרנק שהשקיע, כי 'הכסף נחנף לי במאד מאד לרגלי עסק הפוטוגרפיה שגמרתי לפתוח'. נחום מיטלמן, שצימצם את עסקיו כדי לעלות לארץ ולהתיישב במידבא, שלח ארצה את בנו שיעבד את חלקתו. לאחר שהדבר נמנע ממנו, ישב במשך שנה בירושלים ללא עבודה ונאלץ לשוב לרוסיה ושלח מכתב־תחינה וביקש את כספו בחזרה.

האכזבה היתה נחלת כל הצדדים. את רכישת השטחים בג'ויזה, וכנראה גם בזכאיר הסמוכה לה, לא אישרו התורכים, קרוב לוודאי בגלל קירבתם למסילה החג'יזית, והפכום לאחוזת הסולטאן, ג'יפתליק. את רכישת שטח אל־חמרה שליד סאלט, שבלום ניסה לקנות בנפרד, לא אישרו התורכים מנימוקים לאומיים.⁵³ שנים של עבודה ומאמץ של בלום ושאר אנשי החברה הלכו לתהוה. לבונטין ביקר במידבא באדר תרס"ז, ובעקבות ביקורו כתב: 'כמה אנחנו מרוחקים מארץ זו! במשך חמש־שש שנים נהלתי תעמולה שנציג כף רגלינו שם. כתבתי להסתדרות שלנו, כתבתי לידידים, שלחתי משלחת לבוא במשא־ומתן עם הבידואים יושבי המקום הזה. תוצאות המשא־ומתן הראו לנו, כי אפשר לסדר שם התישבות לאט לאט ובעקשנות נמרצה, אבל כל עמלי עלה בתהוה'.⁵⁴

50 שבתי חזקיה היה חבר באגודה ההתיישבות בארץ שנוסדה בסופיה (בולגריה), ופעל מטעמה יחד עם אחרים לרכישת אדמות ערטרף, שעליהן הוקמה המושבה הר־טוב. עסק במשק שנים במסחר בעבר־הירדן, ממזרח לים־המלח, וקיים שם קשרים מצויינים עם שייחים ונושאי־משרות בממשל העות'מאני. קודם לפרשה הנדונה כאן היה קשור בנסיון התיישבות ליד נַרְך שב־עבר־הירדן, ב־תרנ"ו. בשנות השלושים היה מעורב בנסיונות לרכוש קרקעות מראשי שבטי הבדווים בעבר־הירדן. ראה: ד' תדהר (לעיל, הערה 3), ג, עמ' 1124-1125.

51 כלי תאריך, אצ"מ, A 109/35

52 שם, שם.

53 אותה אדמת אל־חמרה נרכשה אחר־כך על־ידי האנגלי תושב ירושלים, יוז, וחברת 'הכשרת הישוב' עשתה אתו חוזה לרכישתה ב־1934.

54 לבונטין (לעיל, הערה 10), עמ' 144. הוא חזר על תכניתו ליישב צעירים בעבר־הירדן בקונגרס הציוני העשירי בתרע"א. שם, שם, עמ' 186-188. בצוואתו השאיר לבונטין קרן להקמת בית־כנסת ובית־ספר על שמו במושבה העברית הראשונה שתיוסד בעבר־הירדן. ראה: תדהר (לעיל, הערה 3), ב, עמ' 815.

החברה דאגה להחזיר לאנשים את כספם, וצוין שחיסול החברה נעשה בצורה מסודרת ושקטה,⁵⁵ אף כי הדבר גרם נזק כספי ניכר לבלום עצמו.

סיכומו של דבר, הרצון להשיג קושאנים לפני ההתיישבות והעמדה השלילית של התורכים הם שגרמו לכישלון הגדול. ועד 'חלוצי עבר הירדן', שחבט קבלת קושאנים לפני הכול, רצה למנוע בכך חזרה על כשלונות קודמים, שבהם שילמו אנשים כסף ולא זכו לקבל אדמה. אולם התורכים היו עקביים בהתנגדותם להוציא קושאנים ליהודים בעבר-הירדן. חברי הוועד לא התחשבו כמה שדיווחו לוי ואייזנברג בשוכם ממסעם, כי בעבר-הירדן אין הקניה נעשית בקושאנים, אלא לפי תעודות-בעלות פרטיות הקובעות את זכות הבעלות. בעמדת הוועד היה בוודאי משום סיפוק דרישת רוכשי החלקות, אך גם פתח לשתדלנות מרובה, שהיתה כרוכה בשוחד ובהוצאות, ולא הניבה פרי חיובי. ייתכן שאם קרן לאומית, למשל הקרן-הקיימת, כפי שדרש לכונטין, היתה לוקחת על עצמה את הסיכון בהתיישבות חלוצים צעירים, היה הניסיון מוכתר בהצלחה. הדבר היה גורר בוודאי הצעות מכירה של שטחים על-ידי הברווים, כפי שקרה בפועל עשרות שנים לאחר-מכן. למרות ששטחים סמוכים למסילה החג'ית נאסרו להתיישבות, הרי היו שטחים מרוחקים יותר שניתן היה להקים בהם בסיס מוצק להתיישבות רחבה בארץ-מואב וסביבתה. מאחר שהפעולה כאן היתה פרי יוזמה פרטית, אמנם בגיבוי ציבורי, לא היה בכוח יוזמיה ליטול על עצמם סיכונים שקרן לאומית יכלה, ואולי היתה צריכה, לקחת על עצמה.

רכישת אדמות נוספות (1906-1914)⁵⁶

עוד לא נסתיימו לחלוטין ענייני אדמות מידבא, וכבר עסק בלום ברכישת אדמות נוספות, לעתים תוך שילוב הפעולה לגבי שטחים שונים. את המשא-ומתן על כך ניהל, בעזרת ש' חזקיה, עם שני נוצרים – ניקולא שלהוב מסאלט, בעל אדמות באל-חמרה שממערב לסאלט, במורד לכיכר-הירדן, וחנא בטאטו אפנדי עשיר מירושלים, בעל ח'אן בלטרון, אשר כנזכר לעיל רכש אדמות בעבר-הירדן. מניקולא שלהוב נרכש השטח (גודלן לא ידוע) באל-חמרה, ולפי מכתבו מיום 29 באפריל 1906, עליו ועל בלום (או בא-כוחו, ש' חזקיה) לנסוע לדמשק ולגמור את הקניה. כפי שמצטייר מהמכתבים לבלום, שררו בין שלהוב ובלום קשרי ידידות, הבנה ועזרה, ושלהוב ניסה לעזור לבלום גם בעניין הקניה ממשפחת אל-פאיז שהוזכרה לעיל. מידי בטאטו נרכשו 12,500 דונאם כשניב שבאזור מידבא, סמוך לשטחים שרכש בלום מאל-פאיז בג'ועזא וזבאיר. המכירה נחתמה ב-20 בספטמבר 1906 ובין החותמים על ההסכם היה אמין ארסלן, הקאימאקם של סאלט. אולם גם רכישת אדמות אלה לא אושרה סופית בידי השלטונות בדמשק, ובלום לא יכול היה להשיג עליהן קושאנים. הסיבה למניעת האישור היתה לאומית-מדינית. לפי הסכם על תשלום פיצויים (אם ההעברה של האדמה לא תבוצע בסופו-של-דבר) משלהי 1906 (בתחמת השופט קוירא זהדי באשא), טענו השלטונות שבלום הוא אזרח-חוץ. לאחר שהוכיח בלום את נתינותו העות'מאנית, העלה פקיד מרשם-תושבים בסאלט טיעון חדש – הוטל איסור על 'העברות מאדמות פילסטין לידי הזרים היהודים'. סאלט השתייכה בזמנו לסנג'אק עכו, ומכאן שסאלט

55 הצפירה, לעיל הערה 22.

56 המידע המובא בסעיף זה להלן מתבסס רובו-ככולו על החומר התיעודי שבידי מרגלית בלום-גרינבוים (ראה הערה 6 לעיל).

לעניין האיסור היא 'פילסטין', וליהודי אסור לקנות בה אדמה. לאחר משא-ומתן אולץ הפקיד היהודי כי הותר כבר הקשר בין סאלט לסנג'אק עכו, אך הוא לא רצה לאשר את הקניה, עד שיגיע אישור מהשער העליון בעקבות השתדלותו של בלום שם.⁵⁷ בהסכם זה ניסה בלום להבטיח את השקעתו, למרות שהפסיד את כספי ההוצאות שהיו לו במשך שנת ההמתנה לאישור המכירה — נסיעות, שליחים לדמשק ולקושטא וכלכלתם שם.

ב-2 ביולי 1907 נחתם מחדש חוזה על קניית אדמת אל-חמרה בין בלום לבין ג'ודלי ג'בריל, בתו של שלהוב שנפטר בינתיים; לפיו ישלם לה בלום 350 לירות צרפתיות, מהן — 200 מיד, והשאר — עם האישור הסופי של המכירה. בחוזה נאמר שאם האישור לא יתקבל, יפוצה בלום ב-50 לירות צרפתיות. ג'ודלי ג'בריל, שהיתה במצוקה כספית בגלל חובות גדולים, דרשה מבלום לקנות או למצוא קונה גם לפרדס שכבעלותה. היא אף ביקשה, אם אינו יכול לקנות את הפרדס, שיפרסם על כך מודעה באחד העיתונים העבריים שהופיעו בירושלים. בשל הזדקקותה לכסף, לחצה על הקאימאקם של סאלט לפעול בדמשק לאישור הקניה. כשהגיעה הבקשה בעניין זה לקושטא, נשאל הקאימאקם מה מרחק השטח מהמסילה החג'זית, שאזורה נחשב מקודש ונאסר בהתיישבות זרים. התשובה היתה שהמרחק הוא 'תשע שעות', דהיינו מרחק רב, ולפיכך בלום וג'ודלי ג'בריל המתינו לאישור. ב-27 בדצמבר 1907 עדיין לא נתקבל האישור. ג'ודלי, שמצבה הכספי הורע ונאלצה להעביט את תכשיטיה, לחצה לאישור החוזה ולקבלת התשלום. המשפחה רצתה לעזוב את סאלט וחשוב היה לה לסיים את הקניה ולקבל את יתרת התשלום מבלום. כעבור שנה תמימה, ב-19 בדצמבר 1908, עדיין רבתה הציפיה להגעת האישור המלכותי. במכתב זה ובמכתבה הקודם הזכירה ג'ודלי לבלום את 'אנשיך הישראלים פה' (בסאלט). היו אלה כנראה היהודים ששלח בלום לעכד את האדמה שרכש.⁵⁸ אלה הן התעודות האחרונות בפרשת אדמות אל-חמרה שהגיעו לידנו. לפי דבריה של מרגלית בלום, המשיך אביה במאמציו להשיג קושאנים לקרקע, אלא שעם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נקטעה פעילותו, שבה השקיע מרץ והון רב. בלום לא הצליח להושיב יהודים בעבר-הירדן, פעולה בה עסק במשך למעלה מעשור שנים.⁵⁹

57 גם על י"ד פרומקין, עורך 'חבצלת' וקברו נאסר ב-1891 לרכוש אדמה בסאלט מאותו נימוק.

58 בלום אף סיפר על-כך לד"ר יעקב הרוזן המנוח, אשר כתב לי זאת ב-16 בינואר 1977 (וראה להלן עדויות על כך מ-1907-1908).

59 כנראה שי"ב הנזכר אצל ש' מלניק, האחדות, כ, גליון 35 (י"א בתמוז תרע"א), עמ' 18-19, כאזרח עות'מאני אשר בא לקנות אדמה ליד סאלט ונענה בשלילה בשל יהדותו — הוא בלום.